

Horváth István

A nemzet jegyében (is) megélt mindennapok

Recenzió Brubaker, Rogers–Feischmidt Margit–Fox, Jon – Grancea, Liana 2006:
Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town
[Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban]
(Princeton–Oxford: Princeton University Press, 439., ISBN:) című könyvéről

A romániai politikai és gazdasági átmenet során Kolozsvár (legalább) két szempontból híresült el: a Caritas piramisjáték fővárosaként és a szimbolikus nacionalista politikai gyakorlatok (példaértékűnek egyáltalán nem mondható) mintavárosaként. Ez utóbbi minőségében a poszt-kommunista nacionalizmus minden lehetséges városkép alakító gyakorlatának egyfajta skanzenévé konstituálódott, amelyet a perverz módon átalakított emlékezet – magyar történelmi alakok „elrománosított” szobrai, nemlétező genocídiumokat felemlető emléklapettek – és a háromszínűre redukált városkép (zászlóözőn, nemzeti színekbe öltöztetett padok, szemetes-kukák, járdaburkolat, stb.) jellemezte. És amint Párizs is megélt egy misét, az abszurdig elvitt kolozsvári helyzet is megélt egy nemzetközi szakirodalomban jegyzett könyvet, amely végül is 2006-ban jelent meg. A kötet ugyan nem minden előzmény nélküli, hiszen egyik szerzője Feischmidt Margit már publikált egy azonos elméleti perspektívában írt német nyelvű munkát Kolozsvárról 2003-ban *Ethnizität als Konstruktion und Erfahrung: Symbolstreit und Alltagskultur im siebenbürgischen Cluj* címmel. Ám a most megjelent könyv mégis szakirodalmi eseménynek számít, egyrészt azért, mert a szerzőcsapat (Feischmidt Margit, Jon Fox és Liana Grancea) munkáját Rogers Brubaker koordinálta, másrészt az elemzés átfogó jellege miatt – érzékeltetésképpen csak a kolozsvári mindennapi etnicitást hét 15–35 oldalnyi terjedelmű fejezetben elemzik a szerzők.

Az előbbi felvezetés kissé félrevezető: maguk a szerzők tiltakoznának az ellen, hogy kötetük Kolozsvárról szól. Pontosabban azt az értelmezést kifogásolnák, hogy ez, a kolozsvári etnikai lét-állapotokat és az elmúlt évtized kolozsvári történéseit kimerítő aprósággal leíró könyv, a funari politika apropóján íródott volna. (Elképzelt) tiltakozásuk pedig teljes mértékben jogos, hiszen a város csak terepe, nem tárgy és indítéka e könyvnek, amely egyik lehetséges olvasatában nem egyéb, mint Rogers Brubaker eddigi elméleti munkásságának továbbvitele a konkrét empirikus elemzés szintjére. S valóban, a *Nacionalista politikák és hétköznapi etnicitás* akár az angolul 2004-ben (magyarul nemrég) megjelent *Csoportok nélküli etnicitás (Ethnicity without Groups)* egyfajta folytatásának is tekinthető, hiszen Brubaker – miként a korábbiakban – a jelen írás bevezető részében is az ún. *csoportista (groupist)* társadalomtudományos előfeltevéseket bírálja, illetve az etnicitás elemzésének egy másik alternatíváját körvonalazza.

A csoportparadigma brubakeri kritikája nem más, mint azon társadalomszemlélet vitatása és dekonstrukciója, amely szerint az etnicitás kvázi természetes, önmagában működő társadalomszervező elv, elkerülhetetlen produktuma az etnikum, amelyet e megközelítés csoportként – belülről relatíve homogén, kívülről jól elhatárolható, viszonylag zárt entitásként – reprezentál.

Ennek alternatívájaként Brubaker az etnicitást a mindennapi interakciós folyamatok során megnyilvánuló identitáskinyilvánításként, illetve a politikailag is szignifikánsnak tartott kulturális különbségek kommunikálási folyamatoként tekinti, így az etnicitáskutatást is a kommunikáció és az interakció szintjére lokalizálja. Szerinte tehát az elemzésnek a identitáskinyilvánítás változó gyakorlatára és kategóriarendszerére, illetve azon szimbólumokra és szimbolikus jelentőségű gesztusokra és folyamatokra kell fókuszálnia, amelyekre alapozva az etnicitás megjelenik, kommunikálódik és tudomásul vétetik. Végső soron az etnicitásra úgy tekint, mint kommunikatív interakcióra, ezért véleménye szerint az értelmes kutatás is azokra a kódokra, illetve kódrendszerre irányul, amelyeken belül az etnikai hovatartozást megnyilvánító jelek és jelzések jelentés- és értelemhordozóvá válnak. Ebben a folyamatban pedig egyformán fontosak – értsd: azonos mértékben vezethetnek intézményesült kommunikációs mintázatokhoz – a mindennapi interakciók folyamatában kialakuló jelentések és a fentről jövő (dominánsan nacionalista) retorikák által kiépített és újratermelt kulcsfontosságú szimbólumok és diskurzív gyakorlatok.

Az elméleti keret elsőlegességéből kiindulva számos erdélyi – tágabb perspektívában kelet-közép-európai – város „pályázhatott” volna sikerrel arra, hogy a mindennapi kommunikációs aktusok során konstruálódik az etnicitás leírásának terepévé váljon. E terep azonban mégis Kolozsvár lett, a város perspektivikus és jelenkori történetiségének az átfogó kontextualizáltságában. A két nagy részre tagolt kötet első fele pontosan ennek a kontextusnak a nagyon is aprólékos, alaposan dokumentált rekonstrukciója. A szerzők a közép-kelet-európai nemzetépítő ideológiákba ágyazottan vázolják a város történetét, amelynek döntő vonása, hogy Kolozsvár a magyar és román nemzeti projekteken egyaránt kiemelt fontossággal bírt. Éppen ezért a város és a városkép alakulását is nagy mértékben meghatározta az egymással versengő nemzeti projektek imázspolitikáinak egymásra következése, amely sorban a funari arcuatpolitika pusztán egy epizód, így bemutatása mindenekelőtt mint a terepkutatás közvetlen kontextusa kapott jelentős teret.

A kötet második tematikus egysége azokat a dimenziókat és szituációkat elemzi, amelyekben az etnicitást mint szignifikáns és politikai jelentéssel is felruházott kulturális különbséget az egyének megélik és kommunikálják. A vizsgált dimenziók egyik legjellegzetesebbike a nyelvhasználat, ezen belül pedig a kétnyelvű környezetben belüli kódválasztások, kódváltások és az ennek kapcsán körvonalazott sajátos etnikus jelentések rendszere. A vonatkozó fejezet igen jól illusztrálja azt a tézist, miszerint a nyelvpolitikai téziseket és ideológiákat távoli hatalmi központok dolgozzák ki, ám ezek alkalmazása, életbe léptetése a mindennapi interakciók folyamatában történik: például azáltal, hogy a magyar nyelvet nem ismerők a társalgás során próbálják érvényesíteni a román mint alternatíva nélküli, alapértelmezett, publikus nyelv kizárólagos használatát, amit a szerzők – találó szaknyelvi újítással – nyelvi rendőrködésnek (*language policing*) neveznek. Az etnicitás megélésének és építésének hasonló kontextusa a magyar – intézmények által fenntartott – világ, amely magában foglal (a laza baráti hálózatoktól az iskolákig) minden olyan rendszeresült kapcsolatot, amely az alapértelmezett román életvilág alternatívájaként magyar élethelyzetek megélését teszi lehetővé.

Továbbá kiemelendő a szerzők egy, a kolozsvári életvilágok (és általában az etnicitás működésének) értelmezése szempontjából nagyon fontos meglátását: a magyarnak és románnak minősülő helyzetek és intézmények nem homológok, azaz nem olyan szituációk, amelyek tartalmukban eltérnek, de felépítésük és jelenésviláguk hasonló. A román intézményekhez és kommunikációs helyzetekhez (vásárolni egy üzletben, megrendelni egy szolgáltatást, stb.) ugyanis a

legtöbb kolozsvári semmi etnikus jelentést nem kapcsol, függetlenül attól, hogy ő maga melyik etnikumhoz tartozik: nem az etnokulturális identitás megélésének, kommunikálásnak a gesztusaként értelmezik ezeket a helyzeteket, s a román nyelvhasználatot a nyilvános és intézményes tér alapmeghatározottságának tekintik. Ezzel szemben a magyar nyelv használata, illetve azok az intézményes terek, amelyekben belül magyarul is lehet kommunikálni, nem egyszer az etnokulturális identitás kinyilvánításának szituációiként értelmeződnek. S ez pontosan azért történhet meg, mert az alapértelmezett romántól eltérő nyelvhasználattal egy, az interakcióban résztvevők által felvállalt és értelmezett identitásbeli különbséget (is) megjelenítenek. Módszer-tanilag igen fontos hozzáadéka a szerzőknek ezen helyzetek megragadása és elemzése, s a könyv második valóban bővelkedik e kis epizódok, interjúhelyzetek részletes leírásával és elemzésével, s mint ilyen, a terepkutatás iskolapéldájának is tekinthető.

Brubakerék új kötete tehát mindenképpen szakmai csúcsteljesítmény. Egyrészt a leírt identitáshelyzetek és etnikus életvilágok és szituációk alapos, módszeres és találó elemzése teszi azzá, másrészt a szerzők által vallott elméleti program továbbvitele. Ajánlom tehát minden, a társadalomtudományok iránt érdeklődő olvasónak!